

Bethlennek a korszakban egyedülálló módon 200–300 személyi kapcsolata azonosítható. Cikkében ennek a hálózatnak a fel- és kiépítéséről, valamint jellemzőiről és változásairól értekeznek, a kora újkori kommunikáció nézetrendszerének mint elméleti háttérnek a bemutatása mellett Bethlen esetében az 1685–1704 közötti évekre összpontosítva. Nagy Kornél Bethlen Miklós és az erdélyi örmények viszonyát ismerteti munkájában. Több rész kérdést alaposan tárgyalva, bemutatja Bethlen Miklós és az örmény unitus Oxendio Virziresco püspök között feszülő, a püspök által szorgalmazott örmény vallási unió és az erdélyi rekatolizáció kérdésében gyökerező konfliktus hátterét. A szerző emellett áttekintést ad a tevékenységét a latinizáció híveként kifejtő Oxendio püspök és a régi örmény keleti egyházi hagyományokat megőrizni kívánó erdélyi örmény közösség viszályáról. Alaputatásainak további eredménye, hogy korrigálja Trócsányi Zsolt korábbi állításait Oxendio püspök erdélyi működésére vonatkozóan. Sánta Ákos cikkében az erdélyi fejedelmek vadászati kultúrájára hívja fel az olvasó figyelmét. Tanulmányában részletekbe menően ismerteti, hogyan vadásztak a 17. századi Erdély

fejedelmei (hajtás, kopózás, vadászhaló használata, agarászat, solymászat). Emellett abból kiindulva, hogy mire vadásztak a fejedelmek és főurak, következtetéseket von le a korabeli erdélyi vadfaunára vonatkozóan. Elemzése során kitér továbbá a fejedelmi és főúri vadászatokon tevékenykedő személyizetre és feladataik ismertetésére, valamint a vadászathoz használt (lő) fegyverek bemutatására is.

Összességében kijelenthető, hogy a tanulmánykötet, véleményem szerint, leginkább annak köszönhetően, hogy a szerzőgárda különböző tudományterületek képviselőiből állt össze, meglehetősen árnyalt képet nyújt a 17. századi Erdélyi Fejedelemség roppant sokoldalú, emblematikus államférfijáról és önéletrajzáról, Bethlen Miklósról és koráról. A szerkesztésében és kulcsínében is igényes, a téma megközelítésének sokoldalúsága és összetettsége ellenére kimondottan olvasmányos kötetet mindezek alapján bátran ajánlom Bethlen Miklós tevékenysége és gazdag életműve, továbbá a kora újkori Erdély iránt érdeklődő olvasóközönség figyelmébe.

Szalai Ágnes

## A Kolozsvári Magyar Történeti Intézet évkönyvéről

*Várak, erődök, kastélyok az erdélyi régiségben. Szerk. P. Kovács Klára. Egyetemi Műhely Kiadó. Kvár 2020.*

*(Erdélyi évszázadok. A kolozsvári Magyar Történeti Intézet Évkönyve V.) 328 old.*

A kolozsvári Magyar Történeti Intézet 2016-ban indította útjára évkönyvsorozatát, amelynek legfrissebb, 5. kötete 2020-ban jelent meg. A világlágyra való tekintettel az intézetnek minden bizonnyal emlékezetes kiadványa marad. A pandémiából adódó nehézségek azonban nem voltak különösebb hatással sem az évkönyvek megjelenésének folyamatára, sem azok tartalmára. A kötetek a történettudomány egyes ágai szerint oszlanak meg. Ennek megfelelően került most előtérbe a művészettörténet-tudomány egy igen

hálás témával: a profán építészet körébe illeszkedő vár-, kastély- és erődépítéssel. A téma mindig is központi helyet foglalt el Erdély művészettörténet-írásában, ami nem lankadt az elmúlt évtizedekben sem. Nemcsak számos részlettanulmány, hanem meglepően sok szintézis és topográfiai munka született ebben a témában, de amint a jelen kötet is tanúskodik róla, számtalan műemlék vár még részletes feldolgozásra.

Az évkönyv első tanulmánya egy 2020-ban feltárt szenzációs régészeti lelet apropóján íródott.

Lupescu Radu (1972), Phd, egyetemi docens, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Kolozsvár, radulupescu@yahoo.com

Kovács András a fogarasi vár külső udvarán talált címeres követ vette elemzés alá, ami nem remélt lehetőséget adott a szerzőnek, hogy visszatérjen egyik kedvenc kastélyának a vizsgálatához. Erre már csak azért is szükség volt, mivel az ásató régész által hirtelenjében javasolt datálás és kutatómódszertani eljárás sem volt igazán kielégítő. A datálást elősegítő források szempontjából ugyanis a régész a már Bethlen Gábor halála után készült inventáriumokhoz fordult. Ezzel szemben Kovács András jogosan, és mint kiderült, igen nagy haszonnal, a fejedelem által használt pecsétekből indult ki. Összesen három pecsét jöhetett számításba, amelyek közül az elsőt öt évig, a másodikat két évig, míg a harmadikat csupán egy évig használta a fejedelem. A címeres kő és a második fejedelmi pecsét hasonlósága egyértelmű. Eltérés csupán a két oldalsó címer töredékesen megőrződött keretén figyelhető meg, amelyek inkább a gótikus karéjos keretek formavilágára emlékeztetnek. A pecsét használati ideje alapján a követ 1618–1619-re lehet datálni. E rövid életű pecsétnek minden esetre immár örök emléket állított a frissen előkerült faragvány. Egyéb írott források tanúsága szerint ebben az időszakban a fejedelem valóban építkezett a várban. Akkor építették át a Vörös-tornyot, illetve a hozzá csatlakozó nyugati és déli szárnyakat. A kő minden bizonnyal a szóban forgó építkezésekkel állt összefüggésben. Pontos helyének meghatározása azonban már kevésbé lehetséges, noha a szerző erre is tett kísérletet. Kétségtelenül olyan esettel állunk szemben, amikor további források figyelembevételével sokat lehetett finomítani a címeres kő datálásán, amely a maga során hozzájárult Bethlen Gábor fogarasi építkezéseinek a keltezéséhez és jobb megértéséhez.

A következő három tanulmány az erdélyi kastélyépítészet három fontosabb emléket mutatja be, amelyek nemcsak művészettörténeti vonatkozásban, hanem tulajdonosaik révén művelődéstörténeti szempontból is reprezentatív emlékek és központok voltak.

A marosnémeti Gyulai–Kuun-kastély, amelyről Gáspár-Barra Szilárd írt tanulmányt, a 19. században kétségtelenül Hunyad vármegye egyik legfontosabb kulturális központja volt. A jelenséggel ugyan sokan foglalkoztak, maga a kastély azonban nem gerjesztett

különböző érdeklődést a művészettörténészek körében. A témának különben az ad további aktualitást, hogy a tulajdonos család visszaigényelte az épületet, sőt, ami ritkábban szokott megtörténni, bele is költözött. Itt tehát jelentős revitalizációs jelenségnek vagyunk tanúi, amiben lehet, hogy az ilyen művészettörténeti stúdiók, mint a jelen tanulmány, fontos szerepet játszanak, és eredményeit figyelembe veszik. A kastély építéstörténetének zavaros értelmezésére jellemző, hogy a korábbi kutatásban nem sikerült pontosan datálni a kastélyt megelőző udvarház kivitelezését, az sem volt világos, hogy mikor került sor az udvarház átalakítására és a kastély építésére, de még az építész nevét is többféleképpen írták. Hogy ezeket a kérdéseket tisztázza, a szerző rendelkezésére két különleges forrás állt: a kastélyt építtető gr. Gyulai Lajos naplója, amely nemcsak személyes hangvételű bejegyzéseket, hanem a tervezett kastély térbeosztásának vázlatát is tartalmazza. A Kuun Géza-korszakot illetően pedig a gróf felesége által publikált könyv érdemel különös figyelmet, amelyben részletesen mutatta be a kastélyt. A szerző kutatásának köszönhetően ma már egyértelműbb képet alkothatunk az egykori udvarházról, de különösen a helyén felépített kastélyról. Az 1831-ben elkezdett épületen még 1839-ben is dolgoztak. Jól utal az építtető kapcsolatrendszerére és ambícióira, hogy nemcsak környékbeli dévai és szászvárosi mestereket foglalkoztatott, hanem a távolabbi Temesvárról, Nagyszebenből és Kolozsvárról is voltak beszállítói. A homlokzati ión pilaszterek fejezetei például Nagy Sámuel kolozsvári műhelyében készültek.

A tanulmány fontos alfejezetét képezi a bécsi származású építész, Friedrich Wilhelm Stetter pályafutásának a bemutatása, ami hiánypótló a szakirodalomban. Gyulai Lajos naplójában különben őszinte vallomások is olvashatunk róla: „az én német architektorem, Stetter, úgy fél a kolerától, csakhogy a nadrágjába nem csinál, azért is utálok a németet”. (45. old.) „Az én Stetterem prototípusa a németnek, nem tudnék jobbat nálánál elérni – bajuszat, sarkantyút visel, magyarul beszél már jócskán, mégis májában van, hogy a magyar hazájában senkinek az elsőséget meg nem adja... és minthogy architectus, ágyát is

megmérte, és úgy találta, hogy két zollal igen kurta.” (46. old.) Az idézet jól tükrözi a korlátlan hatalom tudatában levő, idegenekkel szemben gyanakvó magyar földesúr és a sajátos egóval rendelkező építész viszonyát, amelyet Fazekas Mihály is oly szemléletesen örökített meg számunkra a Lúdas Matyiban, alig egy évtizeddel korábban.

Gáspár Barra-Szilárd szerint „a marosnémeti Gyulay-kastély jól illeszkedik a 19. század eleji, erdélyi kastélyépítészeti tendenciákba, ugyanakkor néhány különleges jellemzője is van”. (48. old.) A különleges jellemzők kérdését mindenképpen érdemes lenne a későbbiekben jobban elmélyíteni, az osztrák és a magyar klasszicizmus részletezőbb kontextusába helyezni. A tanulmány végén a szerző különben több pontban fogalmazta meg a kutatás további irányvonalát, amelyet mindenképpen érdemes lenne folytatni.

A keresdi alsó kastély, amely a következő tanulmány tárgyát képezi, néhány érdekes párhuzamot mutat a marosnémeti rezidenciával. Mindkettő előzményét egy udvarház alkotta, mindkettő az 1830-as években épült, és mindkettő építtetője a Gyulai család egyik tagja volt. Míg a keresdi építésében Gyulai Katalin játszott meghatározó szerepet, a marosnémetit, mint láhattuk, Gyulai Lajos építette ki. Viszonylag közeli rokonságban álltak egymással, Lajos ugyanis Gyulai Katalin unokaöccse volt. A generációs különbség meglátszik a két épületen, noha egyszerre épültek. A nagynéni kastélyán a klasszicista elemek mellett még dominál a barokk örökség, az unokaöcs kastélya ellenben már tisztán klasszicista épület.

Nem mellékes egy másik párhuzam sem: mindkét épületet visszaigényelték és visszakapták az örökösök. Ezzel összefüggésben a keresdi alsó kastély felújítás előtt áll, amelynek egyik alapját képezheti a P. Kovács Klára által írt jelen tanulmány. A korábbi szakirodalom nem foglalkozott az épülettel, amely szerény kistestvérként húzódott meg a nagyobbik Bethlen-kastély mögött, pedig lényeges elemekkel egészíti ki a család keresdi uradalmi központjának a történetét. Típusának meghatározása is ingadozik: még 1830-as évek utáni állapotában is hol udvarháznak, hol kastélynak nevezik.

A tanulmány központi témája azonban nem is annyira az 1830-as években épített kastély, mint inkább ennek 17. századi előzménye, az udvarház. Apropója azon felismerés volt, miszerint három inventárium valójában nem a felső kastélyra, hanem az alsó udvarházra vonatkozik. Így egy merőben részletesebb képet alkothatunk az időközben teljesen átépített udvarházzal és környezetéről. Ha nem is mérhető össze a felső kastély méreteivel és igényességével, mindenképpen tiszteletre méltó erődített udvarház képe körvonalazódik előttünk, amely két fő épületből és az őket egységbe foglaló falból állt, sarkain tornyokkal. Ráadásul a harmadik katonai felmérés némi alaprajzi fogalmat is ad róla. A szerző azt is egyértelművé tette, hogy az udvarház építtetője az 1636-ban meghalt Bethlen György volt. Személye utólag háttérbe szorult a későbbi birtokossal, Bethlen János kancellárral szemben. A kancellár itt töltötte életének utolsó éveit és a címeres építési tábla/táblák tanúsága szerint építkezett az udvarházon. Személyével összesen három címeres emlék hozható összefüggésbe, amelyek közül egy egészen biztosan a reneszánsz udvarházat díszítette. A másik kettő eredete ismeretlen. Időben és stílusban is nagyon közel állnak egymáshoz (1669, 1673). A szerző mindenesetre felvetette az udvarházzal való kapcsolat lehetőségét, amely kétségtelenül fontos adalék lenne az alsó rezidencia építéstörténetéhez.

Az évkönyvben bemutatott harmadik kastély talán a legérdekesebb, de sajnos igen mostoha állapotban levő épület. A Kovács Zsolt által ismertetett Wesselényi-kastély a komlói dsákfaluban található, jövője pedig ezzel összhangban, úgy tűnik, dsákcába került. Nagy veszteség lenne e különleges barokk rezidencia elvesztése, amely mindmáig őrzi meglepően igényes dekoratív elemeit. A szokásos leíráson és birtoklástörténeti adatokon túlmenően a szerző elsődlegesen ezen heraldikai díszítések és feliratok elemzésére fektette a hangsúlyt.

A homlokzat meghatározó eleme a főbejárat felett található heraldikai kompozíció. Kétoldalt az építtető Wesselényi István, és felesége Daniel Polixéna családi címere, tengelyben pedig a koronás elem. A felhőkön lebegő két angyal, akik kapcsolatot

teremtettek ebben a piramisszerűen emelkedő kompozícióban, sajnos, elpusztultak. Mindenképpen barokkos lendületű koncepció, ahogyan a szobrász feloldotta a heraldika szigorú kötöttségeit, a koronát és a sisakdísz pedig nem a címerek fölé helyezte, hanem különálló központi szerepet tulajdonított neki. Kovács Zsolt a heraldikai dekoráció több szimbolikus üzenetét is megfejtette, mint pl. a sikeres házasság alapját képező Amor és Concordia, a koronából kiemelkedő szárnyak ellenben, a két szélső címerhez hasonlóan, bizonyára kimondottan heraldikai elemek, ahogyan ezt a Daniel család címerének sisakdíszén is szokták ábrázolni. Az ilyen nyitott szárnyak különben hagyományos elemei voltak már a középkori heraldikának is. Hasonlóképpen gazdag jelentéstartalommal rendelkezik a latin és magyar nyelvű feliratos emléktábla. A szerző külön érdeme, hogy sikerült azonosítania ezen szövegek és ábrázolások forrását, amelyek többek között Daniel Marot díszkúterveiben és John Owen walesi teológus epigrammagyűjteményeiben keresendők. Összességében ez a gazdag jelentéstartalom jól tükrözi az építetők átlagon felüli műveltségét és választékos ízlését. A szerző finomított továbbá a kastély építésének dátumán, amely most már egyértelműen az 1750-es és nem az 1780-as évekre tehető, mint korábban többen feltételezték. A szobrász kilétét illetően sajnos továbbra is marad a bizonytalanság: az eddig többnyire Anton Schuchbauernek tulajdonított szobrászati munkát a szerző akár Johann Nachtigallal is kapcsolatba hozná, ami mindenképpen további részletkutatásokat feltételez.

„A kastély történetének, építészeti és szobrászati kialakításának ismertetése mellett írásunkat figyelemfelkeltőnek is szántuk, hogy e mind építészeti, mind szobrászati részletei esetében igényes vidéki rezidenciának számító kastély jelentőségét hangsúlyozva felhívjuk arra a figyelmet, hogy ha a tervezett sürgősségi beavatkozások nem történnek meg, egy jelentős kiskastéllyal lesz majd szegényebb Erdély művészeti öröksége.” (97. old.)

A kötet tematikájába illeszkedő következő két írás már a 19. századi historizmus korát idézi fel. Sisa József tanulmánya a vajdahunyadi vár csodálatos

képi világába nyújt betekintést, amellyel a szerző már korábban is foglalkozott. Most újabb elemekkel kiegészítve foglalta egységbe ezt a különben szerteágazó témát. Vajdahunyad vára ugyanis már a 19. század első fele óta akkora népszerűségnek örvendő műemlék volt, hogy ábrázolásainak teljes körű gyűjteményét szinte lehetetlen megvalósítani. Ilyen körülmények között a téma művészi tálalásának lényegi vonatkozásait néhány nagyobb témakör szerint csoportosítva mutatta be a szerző. Az első nagyobb csoportot alkotják a vár dokumentarista jellegű ábrázolásai, ahol az épület pusztaságán túlmenően környezetének néha akár helyi lakosokkal animált, idillikus miliője tárul elénk. A 19. század közepétől Vajdahunyad várának jellegzetesen gótikus részletei csakhamar bekerültek a nyomtatásban megjelent historizáló kompozíciók kelléktárába, mint keretdíszek, címlapok kompozit illusztrációi. A század végére csupán a fotográfia elterjedése fogja ezt a műfajt kiszorítani. A vár továbbá jogosan tört utat magának a magyarság történetének főbb eseményeit és műemlékeit felvonultató monumentális sorozatokba. Vajdahunyad ugyanis történelmi korszakot és műértéket egyaránt képviselt, benne testesült meg a Hunyadiak dicsőséges korszaka, a várak romantikus kultusza és a kibontakozóban levő műemléki értékmérés mozgalma. Mint ilyent jelenítették meg más várak társaságában az Országházban, a budai királyi palotában, illetve a Magyar Országos Levéltár épületében. A szerző által érintett utolsó nagyobb téma lényegében már egy tudományos kutatási módszer vitájára utal. Ennek értelmében az elmúlt évszázadok során a Medium Regni területén elpusztult műemlékek megértése és rekonstrukciója a kevésbé mostoha sorsú periféria művészetén keresztül lehetséges. Ennek szellemében rekonstruálta Gerevich László Luxemburgi Zsigmond régészeti feltárt budavári palotájának a homlokzatát, amihez a vajdahunyadi vár reprezentatív erkélyosorát vette alapul.

A vár ábrázolásain végigtekintve mindenképpen szembetűnő ezek nemzetközi recepciója és sikere. A vár tömegének változatos játéka, lendületes vertikalizmusa, a tövében hömpölygő Zalasdpatak és a vár környezetének festői növénytakarója

mindenkit csodálatba ejtett, még a sokat látott külföldi utazókat is. Nem meglepő tehát ez a korai nemzetközi siker: német, angol és francia művészek egyaránt megörökítették festményen, rajzban, metszeten. Ezek pedig sokszorosított formában akkora népszerűségnek örvendtek a különféle európai kiadványokban, hogy talán egyetlen más középkori eredetű magyar műemléket sem publikáltak annyiszor, mint Vajdahunyad várát.

Különös figyelmet érdemelnek még a részletrajzok. Ilyeneket már Szathmáry Pap Károly készített a vár egyes faragványairól az 1840-es években. Valamivel tudományosabb színvonalon örökítette meg őket Arányi Lajos a várról írott monográfiájában. A részletrajzokat később számos illusztrációhoz felhasználták. Többek között az 1878-ban publikált Hunyadi-album historizáló címlapja a vár sok építészeti elemét vonultatja fel. A kompozíció részét képezi egy akkoriban közismertté vált Hunyad vármegye címer is, amely állítólag 1490-ben készült. Erre valamivel korábban Péterfalvi Szathmáry Károly hívta fel a figyelmet a Vasárnapi Újságban (1863), és vált a Hunyadi-illusztrációk egyik referenciaelemévé. A kutatás ma már jogosan kérdőjelezi meg az 1490-es dátum hitelességét.

A neogótika lenyűgöző, de ridegebb világából egy sokkal otthonosabb neoreneszánsz környezetbe vezet át Bordás Beáta, aki cikkében a választúti kastéllyal kapcsolatos korábbi kutatásait ötvözte a Melka Vince-kiállítás szervezése alkalmával tett megfigyeléseivel. Az írás jóval többet nyújt, mint amire a címből következtetni lehet, ugyanis bemutatásra került a kastélyt építtető br. Bánffy Ádám igen gazdag és színes képzőművészeti tevékenysége, illetve összefoglalta a főúri vadászatokat különösen kedvelő Melka Vince gazdag életművét. Tette ezt nemcsak formai szempontból, hanem azért is, mert számos, eddig ismeretlen adattal tudta kiegészíteni mindkét pályafutást. A választúti kastély iránti érdeklődésének az adott újabb impulzust, hogy a Kolozsvári Művészeti Múzeumban 2019-ben rendezett Melka Vince-kiállításon többek között egy olyan festmény került bemutatásra, amelyről kiderítette, hogy a kastély egykori berendezéséhez tartozott,

annak ebédlőtermét díszítette. A felismerés jelentősége akkor válik igazán érthetővé, ha figyelembe vesszük az építtető báró különönc egyéniségét. Bánffy Ádám csupán negyven évet élt, de szerteágazó közéleti szerepvállalása mellett igen gazdag művészi tevékenységet is kifejtett. Jártas volt a fafaragásban, műbútor-asztaloságban, porcelánfestésben, fazekaságban, és épületet is tervezett. A választúti kastély tekintetében tehát nemcsak építtető, hanem építője, a kastélyentériőr részbeni kivitelezője volt. A tanulmány értékes részét képezi Melka Vince erdélyi pályafutásának bemutatása. Aki elolvassa, szédületes körutazásban lesz része Erdély azon 19. század végi kastélyaiban és udvarházaiban, ahol a festő művei lettek gazdára. Mindezt szórványos adatokból volt kénytelen a szerző összeállítani, ugyanis az eredeti műalkotások java része elveszett vagy lappang. Minden bizonnyal a lappangó művek beazonosításában még jelentős potenciál van.

A választúti kastély ebédlője, amely a csodával határos módon részben mindmáig megőrződött, a rezidencia egyik legdíszesebb tere volt, amelyre Bánffy Ádám különös hangsúlyt fektetett. Nem véletlen, hogy egyedül ide tervezett célirányosan festményeket, a kastély többi terét a családi örökség képeivel rendezte be. A tér rendeltetésével összhangban álló és a romantikus tájfestészet műfajába illeszkedő vadászjeleneteket rendelt meg Melkától, összesen háromat. A második világháború után a festményeknek sajnos nyoma veszett, jelentős űrt hagyva nemcsak az ebédlő belső építészetében, hanem a festő pályafutásának az értékelésében is. Bordás Beáta kutatása részben ezt az űrt szüntette meg. Segítségére volt Hegedüs István Melka műhelyében tett látogatásáról írott és a helyi sajtóban megjelent tárcája. Ebben, ha vázlatosan is, de leírta a választúti kastélyba tervezett, éppen készülő három festményt. Közülük az első mű azonosítása nem okozott gondot, ugyanis a drezdai képtárban őrzött egyik Rubens-festménynek a másolata volt. Sokkal nagyobb művészi szabadságot adott a festőnek a másik két festmény, amelyek azonosítása azonban jóval problematikusabbnak bizonyult. Közülük az egyikről csupán egy ceruzarajz és egy metszet ad némi fogalmat, de immár

nagy valószínűséggel tudjuk, hogy medveadászatot ábrázolt a Görgényi-havasokban. A másik ellenben nemrégiben bukkant fel a Kolozsvári Művészeti Múzeum raktárában, és került bemutatásra 2019-ben. Rajta egy fáradtan baktató román vadász látható, kezében az elejtett fajdkakassal, alakja azonban jelentős mértékben eltörpül a Retyezát csodálatos tájképi világában.

A festmény jelentőségét a szerző a következőképpen foglalta össze: „E kompozíció azért rendkívül jelentős, mert eddigi ismereteink szerint a művész közkedvelt és számos változatban megfestett vadászjelenetei közül ez az egyetlen fennmaradt olajfestmény, amelynek ráadásul sikerült azonosítani az eredeti rendeltetési helyét.” (146. old.)

A korábbi történelmi korszakok elegáns kastélyaival ellentétben a tematikus cikkeket záró utolsó írásban a 20. századi erőrendszerek szürke, még ma is fenyegető sziluettje jelenik meg előttünk. Építésük nagy mesterei a francia hadmérnökök voltak, akik évszázadok óta vezető szerepet töltek be a védelmi építészetben. Masszív középkori várépítészetüket honosították meg a normann korszakban Angliában és a Szentföldön, a 17. században teljesen új szintre emelték a Vauban-rendszereknek köszönhetően, de a Maginot-vonal előzményét is ők fejlesztették ki még az 1870-es években. Végül a Maginot-vonalban csúcsosodott ki az ilyen védelmi stratégia, amelyet a franciák részleges sikerrel exportáltak a frissen megalakult államokba: Csehszlovákiába, Jugoszláviába és Romániába. Óriási anyagi ráfordítással, kölcsönök felvételével építették meg őket, és mindenki nagyon bízott vagy reménykedett a hatékonyságukban. Mint kiderült, a háború alatt nagy csalódást okoztak, szinte a nevetség tárgyává váltak. Így történt ez az esetleges magyar támadást hátráltató Károly-vonallal Nagyvárad és Szatmárnémeti között, amely azonban a második bécsi döntés értelmében kardcsapás nélkül, szinte mindenestől Magyarországhoz került. Mielőtt a honvéd utászok felrobbantották volna, nagy valószínűséggel komoly dokumentációt készítettek róla, ami egyelőre ismeretlen a kutatók előtt. Hasonlóképpen tanulságos lenne elemezni a román kivitelezési terveket, amennyiben ezek egyáltalán

hozzáférhetőek. A honvédség minden esetre sokat tanult ezen erőrendszerekben rejlő potenciális előnyökből és hátrányokból, és a tanulságok levonásával igyekezett megépíteni a Keleti-Kárpátokat végigkísérő Árpád-vonalat. Hatékonyságát 1944 augusztusában tapasztalták meg élesben: körülbelül egy hónapig tartóztatták fel a szovjet csapatokat. Mindezek fényében Toth Szilárd a következő, megszívlelendő következtetéssel zárja cikkét: „Talán némi túlzással mondhatjuk, hogy az Árpád-vonal Európában az egyetlen olyan erőrendszer volt, amelyet ellenség frontális támadással nem tört át!” (171. old.)

Az évkönyv fő témakörét érintő, eddig bemutatott írások sorát további tanulmányok, cikkek, nekrológok, könyvismertetések és az intézet munkásságát ismertető beszámolók egészítik ki, tökéletes rálátást biztosítva annak szerzteágazó és igen tartalmas tevékenységére. Dicséretes, hogy a Műhely rovatban az intézetnek nem kevesebb mint négy doktorandusza publikált tanulmányokat eddig kevésbé használt vagy ismeretlen történelmi forrásokat dolgozva fel. Izsán Csaba a segesvári városi tanács levelezése alapján vizsgálta Segesvár részvételét a tizenöt éves háborúban. Gál Zsófia az Erdélyi Római Katolikus Státus Levéltárában található dokumentáció alapján lényeges adatokkal bővítette ismereteinket a kolozsvári Státus-házak építéstörténetére vonatkozóan. Kovács-Ungvári Rebeka Jakabffy Elemérnek az Európai Nemzetiségi Kongresszuson bő egy évtizeden át kifejtett nemzetiségi érdekvédelmi tevékenységét mutatta be, amelyhez a családi levéltárat és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára külügyminisztériumi anyagát használta fel. Végül az Országos Levéltárban található, városi ügyekre vonatkozó források alapján mutatta be Szabó E. István Csíkszereda látványos városiasodását 1940–1944 között.

Összességében elmondható tehát, hogy az évkönyv generációs lefedettsége optimális, hiszen nyugalmazott egyetemi tanárok és doktoranduszok egyaránt publikáltak benne. A magyarországi tudományos kutatás felé való nyitásról tanúskodik továbbá, hogy ottani szakemberek is szót kaptak a kötetben. Sisa József fentebb ismertetett tanulmánya mellett Süli Attila mutatta be

az anyaországi katonai alakulatok szerepvállalását az erdélyi hadszíntéren 1848–1849-ben.

Az Arcél rovat a megemlékezés tere, ahol történelmi pályafutások kerültek bemutatásra. Becsületes felekezeti megoszlás szerint Kovács Sándor unitárius egyháztörténész Jakab Elek, míg Ósz Sándor Előd református levéltáros Herepei János munkásságát foglalta össze. Szilágyi Orsolya Ferenczi István régészről emlékezett meg, aki különben tematikusan is igazodik a kötethez, hiszen a 90-es években komoly tudományos vitát folytatott Benkő Elekkel a középkori székelyföldi várak koráról és funkciójáról. Életének 84. évében, 2020-ban távozott el közülünk Péter Katalin, akiről Rüs-Fogarasi Enikő írt szakmai és személyes hangvételű nekrológot.

A Könyvszemle rovatban öt könyv került bemutatásra. Balassa M. Iván monográfiáját az unitárius templomokban található festett fámennyezetekről és egyéb berendezésekről Kovács András ismertette. Szintén ő recenzálta Gy. Dávid Gyula kötetét, amely Pákei Lajos igen gazdag rajzi hagyatékát dolgozta fel. Bemutatásra került a Fehér Andrea gondozásában megjelent gróf Székely László önéletírása (Papp Kinga), Géra Eleonóra kötete budai családörténetekről a török kiűzése utáni időszakból (György Árpád Botond) és a Deé Nagy

Anikó által publikált Teleki Sámuel peregrinációs naplója (Lázok Klára).

Az állandó rovatok sorát a Krónika zárja, amely a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Történelmi Intézete tagjainak a tevékenységére fókuszál. Ez magába foglalja az intézet igazgatójának, Nagy Róbertnek a rendszeres évi beszámolóját, egy ismertetőt a *Történelem–civilizáció–kultúra* doktori iskola doktoranduszainak konferenciájáról és a doktori iskola hallgatóinak egyéb tudományos tevékenységéről (Gál Edina), illetve Toth Szilárd beszámolt a Magyar Történelmi Intézet szervezésében lezajlott romániai magyar történelemtanárok V. tudományos konferenciájáról.

Végezetül megemlítem, hogy az évkönyv ezen tematikus számát P. Kovács Klára szerkesztette. Az előszóban megfogalmazott gondolatával élve „bízunk benne, hogy új köntösben megjelenő, gazdagon illusztrált kötetünk nemcsak a történész, hadtörténész, művészettörténész szakemberek, hanem az erdélyi örökség iránt érdeklődő diákság és nagyközönség tetszését is elnyeri majd”. (10. old.) Az én tetszésemet egyértelműen elnyerte.

**Lupescu Radu**

## A fekete halál és a pestis elleni küzdelem a kora újkori Nagyszébenben

*Robert Offner, Thomas Şindilariu: Schwarzer Tod und Pestabwehr im frühneuzeitlichen Hermannstadt. Pestordnungen der Stadtärzte Johann Salzmann (1510, 1521), Sebastian Pauschner (1530) und Johann Stubing (1561). (Quellen zur Geschichte der Stadt Hermannstadt, Band 6).*

*Schiller Verlag, Hermannstadt–Bonn, 2020. Gedruckt bei Honterus, Hermannstadt/Sibiu.*

*Printed in Transylvania. 231 old., 14 kép.*

Offner Robert hivatott kutatója Erdély orvos-és művelődéstörténetének. Erdélyi szász és székely felmenőkkel a családjában 1960-ban született Csikszeredában. Középiskolai tanulmányait szülővárosa (ma Márton Áronról nevezett) gimnáziumában végezte, orvosi diplomáját Kolozsváron szerezte

1985-ben, ott is dolgozott 1988-ig. 1990-ben vándorolt ki családotól Németországba. Ott transzfúziós központokban lett szakorvos, főorvos, 2012-től Regensburg Egyetemi Klinikáján a transzfuziológiai részleg főorvosa és megbízott vezetője, valamint az orvostörténet habilitált magántanára Az Erdélyi

Péter H. Mária (1936), nyugalmazott egyetemi adjunktus, gyógyszerésztörténész;

Péter Mihály (1929), mikrobiológus, az MTA külső tagja, Marosvásárhely, peterhmaria@yahoo.com